

*Creatieve erfgoedlessen voor de midden- en bovenbouw
van het basisonderwijs in Alphen aan den Rijn*

Eva IJsveld en Dorothee Olthof

2021

Inhoud

De Heerlijkheid van Alfen.....	3
Erfgoedlessen, Leerdoelen, Leergebieden, Kerndoelen	4
Vorbereiding op het project.....	5
Interactieve erfgoedles Op tijdreis door Alfen	6
Leerdoelen, beschrijving, benodigheden voor de les.....	6
Stadswandeling door Alphen aan den Rijn met de Beleefroute App	7
Creatieve erfgoedles, Kostuum, 19 ^e -eeuws chique.....	8
Kerndoelen, leerdoelen, creatief proces.....	8
Lesomschrijving : PP mode en kleding in de 19 ^e eeuw en collectie.....	9
Opdracht: maak een 19 ^e eeuwse hoofddeksel.....	9
Foto of film maken	9
Bijlage: archeologie en geschiedenis van Alphen aan den Rijn.....	11

De Heerlijkheid van Alfen

Het project 'De Heerlijkheid van Alfen' is een project over de archeologie en geschiedenis van Alphen aan den Rijn. Het bestaat uit een beleefroute met aansluitende interactieve en creatieve erfgoedlessen voor het basisonderwijs (groep 5 t/m 8).

De Heerlijkheid van Alfen is gerealiseerd door Eva IJsveld, PRAE archeologie en educatie en de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn.

Mocht je vragen hebben over het project, dan kun je contact opnemen met:

Eva IJsveld : 06-23032270, evaijsveld@gmail.com

Dorothee Olthof: 06-30404439, info@prae.biz

Het project 'De Heerlijkheid van Alfen' is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële bijdragen van de Provincie Zuid-Holland, subsidieregeling Publieksbereik Archeologie, en de gemeente Alphen aan den Rijn.

Alphen aan den Rijn

Erfgoedlessen

Aansluitend op de beleefroute 'Tijdreis door Alfen' hebben we erfgoedlessen ontwikkeld voor de groepen 5 t/m 8 van het basisonderwijs.

Het project '*De Heerlijkheid van Alfen*' bestaat uit de volgende vier onderdelen:

1. Een korte voorbereiding in de klas door de leerkracht (15-30 minuten)
2. Een interactieve erfgoedles over de archeologie en geschiedenis van Alphen a/d Rijn door Dorothee Olthof (1,5 uur)
3. Een stadswandeling door Alphen aan den Rijn met app door de leerkracht (ca. 1,5 uur)
4. Een creatieve erfgoedles, historisch kostuum, 19^e -eeuws chique, Eva IJsveld (1,5 uur)

Leerdoelen

Het project '*De Heerlijkheid van Alfen*' streeft drie leerdoelen na. Na afloop van het project weten de leerlingen:

1. Enkele kenmerkende gebeurtenissen uit de lange geschiedenis van Alphen aan den Rijn, zoals de bouw van een Romeins fort, de slag bij Alphen in de middeleeuwen en de opkomst van de buitenplaatsen in de gouden eeuw.
2. Meer over het werk van archeologen en historici.
3. Hoe ze hun historische kennis in een creatief proces kunnen omzetten tot een kunstzinnig product.

Het Hof van Alphen

Leergebieden

'*De Heerlijkheid van Alfen*' sluit aan bij de volgende leergebieden:

- 1 - Oriëntatie op jezelf en de wereld
- 2 - Kunstzinnige oriëntatie
- 3 - Nederlands

Kerdoelen

Het project sluit aan bij de volgende kerndoelen van het basisonderwijs:

1. De leerlingen leren informatie verwerven uit gesproken taal.
44. De leerlingen leren bij producten uit hun eigen omgeving relaties te leggen tussen de werking, de vorm en het materiaalgebruik.
50. De leerlingen leren omgaan met een landkaart.
51. De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen, zoals aanwezig in ons cultureel erfgoed, en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
52. De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van het tijdvak Grieken en Romeinen, steden en staten, regenten en vorsten, pruiken en revoluties.
- 54: De leerlingen leren beelden en taal te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- 55: De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
56. De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Vorbereiding op het project

Om de leerlingen voor te bereiden op het project en de gastlessen is het aan te raden om in de klas een introductieles te geven.

De gastlessen zullen beter tot hun recht komen als de leerlingen enigszins zijn voorbereid. De ervaring leert dat kinderen met voorkennis de aangeboden stof beter kunnen opnemen en waarderen.

Tijdens het project 'de Heerlijkheid van Alfen' maken we een tijdreis door de geschiedenis van Alphen aan den Rijn, van de Romeinen via de middeleeuwen tot aan de gouden eeuw en 18^e eeuw. Om het project te introduceren in de klas kun je bijvoorbeeld kort de betreffende periode uit de geschiedensmethode doornemen met de leerlingen. Of jullie kunnen filmpjes bekijken over de perioden en onderwerpen:

De Romeinen in Nederland

<https://hetklokhuis.nl/tv-uitzending/2531/De%20Romeinse%20Limes>

Middeleeuwse kastelen

<https://www.hetklokhuis.nl/tv-uitzending/4209/Kasteel>

Buitenplaatsen

<https://www.hetklokhuis.nl/tv-uitzending/2691/Buitenhuizen>

Maquette van het Hof van Alfen door Marc van der Aa.

Achterin deze lesbrief zit een hoofdstuk over de archeologie en de geschiedenis van Alphen aan den Rijn.

Dat kan worden gebruikt ter voorbereiding van de erfgoedlessen.

De interactieve erfgoedles: Op tijdreis door Alfen

Docent: Dorothee Olthof

Duur: 1,5 uur

Tijdens de interactieve erfgoedles komt een gastdocent in de klas om de leerlingen wijzer te maken over de archeologie en geschiedenis van Alphen aan den Rijn door middel van een introductie met powerpoint, archeologische vondsten en hands-on opdrachten over het leven in vervlogen eeuwen en over archeologische onderzoeksmethoden.

Leerdoelen

Na afloop van de les weten de leerlingen

- dat Alphen aan den Rijn een lange geschiedenis heeft, van de Romeinen tot nu
- enkele belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis van Alphen
- iets meer over hoe archeologen en historici onderzoek doen
- iets meer over het leven in Alphen in de Romeinse tijd, middeleeuwen en gouden eeuw

Beschrijving van de les

De gastdocente komt in de klas en neemt de kinderen mee op tijdreis aan de hand van een powerpointpresentatie over de archeologie en geschiedenis van Alphen aan den Rijn: het Romeinse fort Albaniana, het Hof van Alphen, de slag bij Alphen, de mooie buitenplaatsen van de 17^e-19^e eeuw. En de bronnen hiervoor: archeologische vondsten, oude geschriften, tekeningen en schilderijen. Zij neemt archeologische vondsten en replica's van gebruiksvoorwerpen uit al die tijden mee om het verhaal te verlevendigen.

Vervolgens gaan de leerlingen in groepjes aan de slag met hands-on opdrachten over de verschillende tijdspannen. Zij plakken bijvoorbeeld scherven als een echte archeoloog, ontwerpen een mooie buitenplaatstuin met Lego, onderzoeken zaden en mysterieuze vondsten, doen historische spelletjes, leren waaiertaal en ontcijferen middelnederlands. Na afloop reflecteren we kort samen over wat de kinderen hebben geleerd.

Benodigheden voor de les

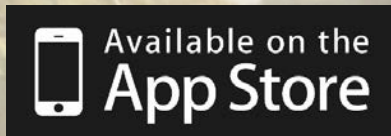
Digibord, tafels in groepjes, de actieve aanwezigheid van de leerkracht om de rust te bewaren en om te helpen met de hands-on activiteiten.

Stadswandeling door Alphen aan den Rijn met de Beleefroute-app

In de week na de erfgoedles gaat de klas op stadswandeling met de Beleefroute 'Tijdreis door Alfen'.

Hoe werkt het?

Download de gratis Beleefroutes®-app op de mobiele telefoon via de App Store (iPhone) of Google Play (Android):

Download daarna de Beleefroute 'Tijdreis door Alfen'.

Als de route is gedownload op de telefoon is onderweg geen mobiel internet meer nodig.

De route

De Beleefroute 'Tijdreis door Alfen' voor de leerlingen is ca. 2 km lang. Zij start op het Rijnplein in het centrum van Alphen aan den Rijn en eindigt in Park Rijnstroom. Onderweg maken de leerlingen kennis met Romeinen, middeleeuwse heren en deftige buitenplaatsbewoners tijdens 12 routepunten.

Voor het project 'De Heerlijkheid van Alfen' hebben wij een Beleefroute gemaakt waarmee de leerlingen op tijdreis gaan in het centrum van Alphen aan den Rijn met de smartphone als gids. Korte teksten, foto's, filmpjes en muziek leiden de leerlingen door de geschiedenis van Alphen. Met opdrachten en multiple-choice-vragen kunnen zij punten verdienen: wie is de beste tijdreiziger van de klas?

Praktische wenken

Verdeel de klas in groepjes van 4-5 leerlingen met een ouder/begeleider met een telefoon. De begeleiders downloaden de app van tevoren. Laat de groepjes met een beetje tijd ertussen starten, zodat ze elkaar niet voor de voeten lopen. De app telt zelf de punten van de multiple-choice-vragen. Er zijn ook open vragen/opdrachten. Jullie kunnen ervoor kiezen om daar ook punten aan toe te kennen. In dat geval moet de begeleider deze punten zelf bijhouden. De app werkt alleen als de routepunten op de juiste volgorde worden gedaan!

Neem een lekkere picknick mee om de tijdreis in Park Rijnstroom in stijl van de buitenplaatsen af te sluiten. Je kunt er zelfs een heel feestje van maken, met oud-Hollandse spelletjes in het park en een prijsuitreiking voor de beste tijdreizigers.

Vanuit Park Rijnstroom lopen jullie in een paar minuten terug naar het Rijnplein.

Creatieve erfgoedles: Kostuum, 19^e-eeuws chique

Introductie over historische kostuums en het maken van een 19^e-eeuws hoofddeksel.

Titel:	19 ^e -eeuws chique
Discipline:	Kostuum, 3D, gemengde technieken, papier.
Doelgroep:	midden- en bovenbouw
Tijdsduur:	90 min.
Techniek:	gemengde technieken/3D
Gereedschap:	15 scharen, kwasten 20 dik dun, 10 schilderspalet, 10 waterbakjes
Materiaal:	zwart tafelpapier, golfkarton, verf zwart (evt. primaire kleuren) plakband, zwarte tape, lijm. Deze materialen neemt de gastdocente allemaal mee.
Benodigdheden:	digibord voor Pptx, Actieve deelname van de leerkracht. Telefoon of evt. tablet met filmprogramma zoals iMovie voor foto's/film.
Opdracht:	het maken van een 19 ^e eeuws hoofddeksel.

Kerdoelen:

- 54: De leerlingen leren beelden en taal te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- 55: De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren
- 56: De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed

Leerdoelen: kledinggedrag

- Leerlingen maken kennis met textiel en kostuumgeschiedenis.
- Leerlingen leren de mode en kleding van de 19^e eeuw kennen.
- Leerlingen leren de 19^e-eeuwse gebruiken rondom kleding en kledinggedrag kennen.
- Leerlingen leren dat kledinggedrag en maatschappij met elkaar verbonden zijn.
- Leerlingen leren dat kleding en stand in de maatschappij met elkaar verbonden zijn.
- Leerlingen leren het verschil in maatschappij van toen en nu kennen.
- Leerlingen leren dat het gedrag en de etikette van de mensen in 19^e eeuw anders waren.
- Leerlingen leren zich in te leven in een 19^e-eeuwse persoon/een rol aan te nemen.

Creatief proces:

- Leerlingen leren de historische informatie als inspiratie te gebruiken in een creatief proces.
- De leerlingen leren onderzoeken en gericht waarnemen.
- De leerlingen leren dat je met onconventioneel materiaal voor textiel toch tot een kledingbeeld kunt komen.
- Leerlingen leren direct vanuit het materiaal te werken en te ontdekken welke mogelijkheden er zijn om het materiaal te verwerken tot eindproduct.
- De leerlingen leren open te staan voor ontdekkingen tijdens het creatieve proces
- De leerlingen leren keuzes te maken tijdens het creatieve proces.
- Leerlingen leren eigen creatieve ideeën vorm te geven en uit te voeren.

- Leerlingen leren van 2D materiaal te komen tot een 3D/ruimtelijk kostuum.
- Leerlingen leren in een presentatie van hun werk/kostuum het toepassen van de historische informatie over de 19^e eeuw, kleding en kleedgedrag.

Lesomschrijving

Na een inspirerende inleiding in de 'mode' van de 19^e eeuw, maken de leerlingen een 19^e-eeuws hoofddekseel of kostuum-accessoire van papier. In een foto of film wordt het resultaat vastgelegd.

Kennismaking en PowerPoint-presentatie : mode en kleding in de 19^e eeuw, 20 min.

De leerlingen krijgen een indruk van de mode en kleding in de 19^e eeuw. Hoe zag de kleding voor man en vrouw eruit? Kun je standenverschillen zien in de kleding? Was er ook al kinderkleding of sportkleding?

Er wordt ingegaan op de verschillen in kleding van toen en nu en de relatie die kleding heeft met de historische periode en de maatschappij. Tijdens deze introductie over kleding en kostuum in de 19^e eeuw wordt er gebruik gemaakt van een historische textielcollectie. In deze collectie zitten echte 19^e-eeuwse kledingstukken, hoofddekseels voor man en vrouw, rotondes (capes voor dames), waaiers enz. Deze stukken uit de collectie kunnen worden bekeken en indien mogelijk bij de leerlingen aangedaan. Natuurlijk hoort bij elk stuk uit de collectie een verhaal, zo leren de leerlingen bijvoorbeeld de herkomst van het spreekwoord: 'Weten van de hoed en de rand'.

Opdracht: Het maken van een 19^e-eeuws hoofddekseel, 40 min.

De leerlingen maken zelf een hoofddekseel, cape of accessoire geïnspireerd door de informatie en collectiestukken uit de inleiding. De jongens maken van golfkarton een hoge hoed, die ze kunnen beschilderen en versieren. De meisjes maken van (zwart) damastpapier een dameshoofddekseel en kunnen er evt. een damescape bijmaken.

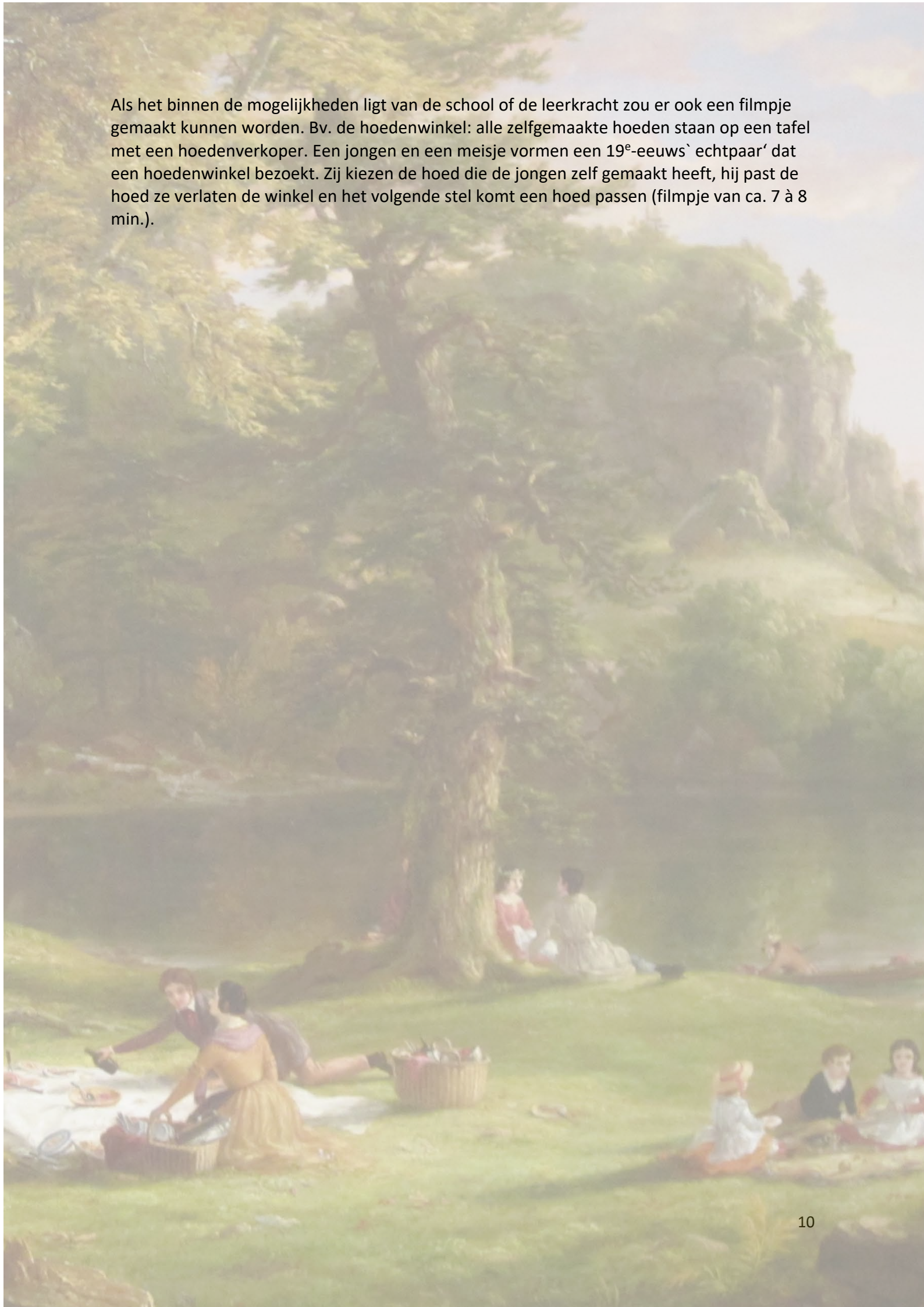
Foto of film maken

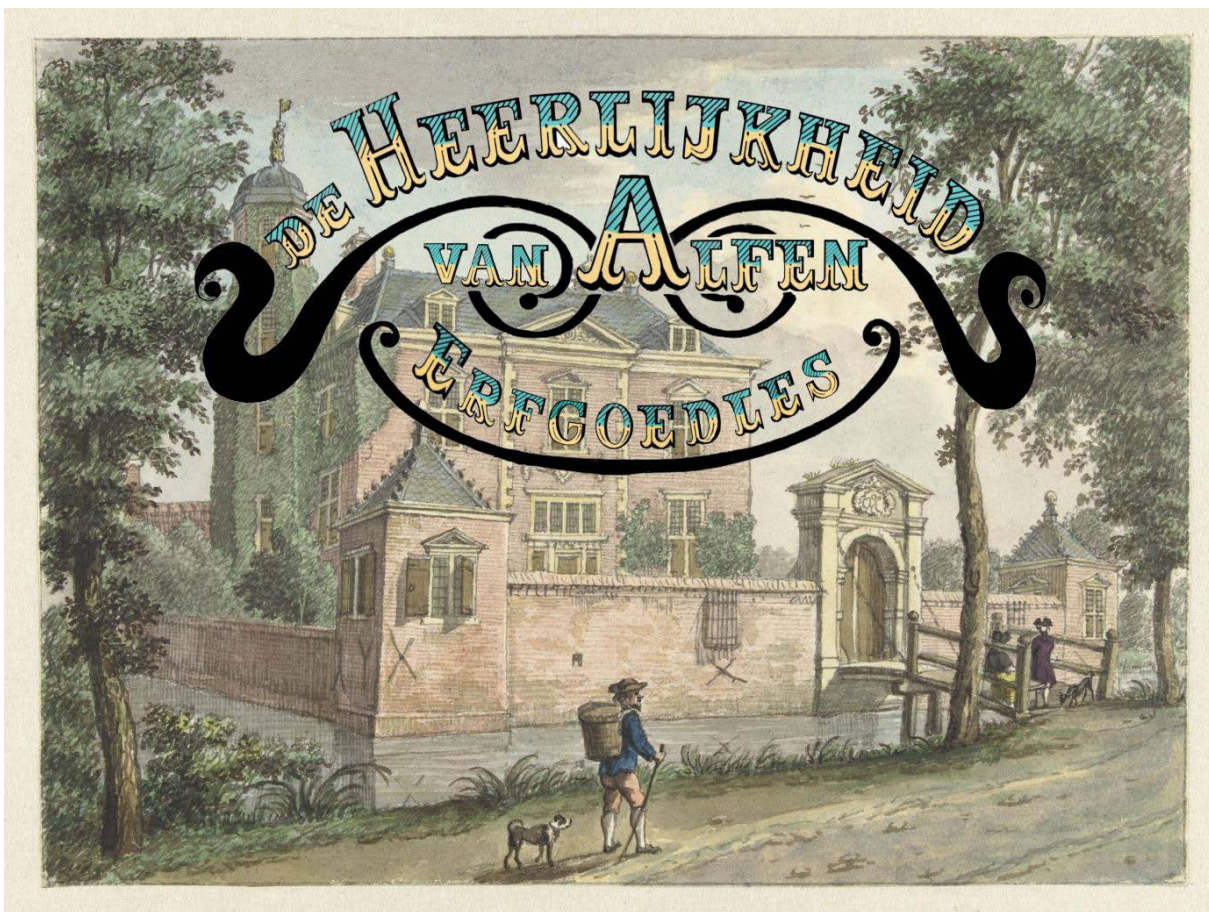
Opstelling voor foto of film maken, 5 min.

Aankleden en de foto of film maken, 15 min.

Er kan gekozen worden voor een groepsfoto, een foto van elke leerling of misschien wel een foto van een 19^e-eeuws 'echtpaar'.

Als het binnen de mogelijkheden ligt van de school of de leerkracht zou er ook een filmpje gemaakt kunnen worden. Bv. de hoedenwinkel: alle zelfgemaakte hoeden staan op een tafel met een hoedenverkoper. Een jongen en een meisje vormen een 19e-eeuws`echtpaar` dat een hoedenwinkel bezoekt. Zij kiezen de hoed die de jongen zelf gemaakt heeft, hij past de hoed ze verlaten de winkel en het volgende stel komt een hoed passen (filmpje van ca. 7 à 8 min.).

Je zou het misschien niet zeggen als je er nu doorheen wandelt, maar Alphen aan den Rijn heeft een lange en interessante geschiedenis. Er is tegenwoordig weinig meer van te zien in het straatbeeld, maar onder onze voeten zitten sporen die hier en daar zelfs tot de steentijd teruggaan! De rode draad in deze geschiedenis is steeds de Oude Rijn, want de rivier bood alles wat een mens zich kon wensen: hoge, droge oeverwallen om op te wonen, water om in te vissen, transportmiddel, grens, klei als grondstof, veen als brandstof. In de loop der eeuwen veranderde de manier van bestaan, maar de rivier bleef belangrijk.

Steentijd in Alphen

Nou goed, de steentijdsporen zitten niet in het centrum van Alphen en vallen daarom eigenlijk buiten dit project, maar voor de volledigheid noemen we ze toch even. Bij de windmolens langs de N11 bij Hazerswoude-Rijndijk, gemeente Alphen aan den Rijn, zijn sporen gevonden van bewoning uit de steentijd. Bijna 5000 jaar geleden woonden hier mensen op afzettingen van de Rijn, lekker hoog en droog. Archeologen hebben in 2007 sporen van een boerderij gevonden, vuurplaatsen, gereedschap van vuursteen, bot en gewei, scherven van aardewerk potten en zelfs skeletresten van een vrouw en een kind die hier waren begraven.

<https://www.entoen.nu/nl/page/71415/oudste-bewoning-in-rijnwoude>

Romeinen in Alphen

Onder het huidige Rijnplein heeft 2000 jaar geleden een Romeins *castellum*, een fort, gelegen: *Albaniana*. Het maakte deel uit van de *limes*, de noordgrens van het Romeinse Rijk, die in ons land langs de Rijn liep. Op de zuidoever van de Rijn bouwden de Romeinen forten en wachttorens om de grens te bewaken en te verdedigen en ze legden wegen aan om manschappen snel te kunnen verplaatsen. In de gemeente Alphen aan den Rijn ligt trouwens nog een tweede Romeins fort: *Nigrum Pullum*, bij Zwammerdam, op het terrein van Ipse de Bruggen. In het Grand Café is een tentoonstelling ingericht die vrij toegankelijk is voor iedereen, mocht je geïnteresseerd zijn.

Tijdens de herinrichting van het Alphenese centrum begin jaren 2000 hebben archeologen uitgebreid onderzoek gedaan naar de resten van het fort alhier. Het lag vlak langs de oever van de Oude Rijn, die toen ongeveer op dezelfde plaats stroomde als nu. Dat moet voor de soldaten niet altijd een pretje zijn geweest. Als de rivier overstroomde, kregen ze natte voeten en soms spoelden zelfs delen van het fort weg. Voor de archeologen was het wel heel prettig, want door de natte omstandigheden zo vlak langs de rivier zijn de resten van het fort bijzonder goed bewaard gebleven in de bodem.

Impressie van castellum Albaniana, hier nog met een houten muur. Rond 160 na Chr. kreeg het fort een stenen muur.

Ze vonden munten, scherven van potten, bakstenen, dakpannen, kilo's dierenbotten van de soldatenmaaltijden, metalen uitrustingsstukken en, heel bijzonder en informatief, veel hout van de beschoeiingen langs het water, de wal, de poorten, de hoektorens, de manschapsbarakken. Zo zijn delen van vloeren en deuren van de barakken bewaard gebleven. Dat is vrij uniek en vertelt ons veel over Romeinse manieren van bouwen, waar het hout vandaan kwam (ze kapten alle lokale bossen om!) en wanneer ze bouwden (de oudste fase van het fort dateert uit ca. 40 na Chr., daarmee is het een van de oudste forten van ons land).

Steen met inscriptie uit de poort van Albaniana uit ca. 200 na Chr.

In het fort lagen manschapsbarakken, schuren, werkplaatsen, een commandantswoning en een hoofdkwartier. Het geheel werd omgeven door een wal met drie poorten en een dubbele gracht.

Bij het fort lag een *vicus*, een kampdorp, waar handelaren, ambachtslieden en familie van de soldaten woonden. Rond 270 na Chr. verlieten de Romeinen de forten langs de Rijn.

<http://romeinen.info/albanianae/>

Middeleeuwen in Alphen

Als de Romeinen zijn vertrokken, is er een paar eeuwen niet veel te doen in Alphen. Althans, voor zover archeologen en historici kunnen zien. Officieel beginnen rond 500 de middeleeuwen (tot 1500). De naam Alphen komt van *Alfna*, een Germaanse naam. Die kan alleen overgeleverd zijn als er nog mensen waren om hem door te vertellen, maar van die mensen zien we niet veel, behalve wat potscherven uit de 6^e eeuw die in Alphen zijn gevonden.

In Katwijk, Rijnsburg, Valkenburg, Oegstgeest, Leiderdorp en Koudekerk zijn sporen van bewoning uit de 7^e eeuw gevonden. Langs de Rijn lag een lint van bewoning, variërend van losse boerderijen tot kleine handelsnederzettingen.

Volgens de overlevering zou Bonifatius, de beroemde missionaris uit Engeland, in de 8^e eeuw in Alphen hebben gepreekt. Uit geschriften weten we dat in 1273 een kerkje wordt gebouwd op de plaats waar ooit het Romeinse *castellum* stond en dat het wordt gewijd aan de Heilige Bonifatius. Er staat nog steeds een kerk op die plaats: de Adventskerk. Inmiddels is hij een aantal keer herbouwd en van katholiek in protestant veranderd (na de reformatie in de 16^e eeuw).

Alphen was geen stad in de middeleeuwen (en daarna), maar een dorp op de oeverwallen van de Rijn. Die oeverwallen lagen hoog en droog in een verder nogal moerassig landschap. Vanaf ca. het jaar 1000 begonnen de middeleeuwers met de ontginning van de veengebieden in het achterland. Vanaf de oeverwallen groeven ze lange sloten het achterland in om de grond te ontwateren en geschikt te maken voor landbouw. Ze legden akkers aan. Maar door het ontwateren klonk het veen in, daalde de bodem en werd het te nat voor akkers. Toen gingen ze over op veeteelt. In de 15^e eeuw verschenen de eerste molens in het landschap om het water weg te pompen. Het typische veenweidelandschap met langgerekte percelen dat rondom Alphen te vinden is, is dus al in de middeleeuwen ontstaan.

*Veengebied.
Zo zag het landschap rond Alphen er oorspronkelijk uit.*

Langgegrekte ontginningspercelen.

Het Hof van Alfen

De oudste vermelding van een kasteel bij Alphen dateert uit 1250, als er sprake is van het *Hof van Alfen* aan de huidige Hoflaan (vandaar de naam). Hier woonde de heer van de Heerlijkheid van Alfen.

Het Hof van Alfen op een prent uit 1714.

Het kasteel is in 1623 verbouwd tot luxe buitenplaats met dienstwoningen, schuren, hooibergen, tuinen, boomgaarden en buitendijks land.

Rond 1800 is het door de toenmalige eigenaar Willem Rijnsburger gesloopt. Jarenlang hebben het tuinmanshuis en de portierswoning nog wel bestaan. De vijver in de tuin van het bejaardenhuis en de straatnamen Hoflaan en Hofzicht (aan de andere kant van de Rijn) herinneren nog aan het Hof van Alphen.

De tuin van het St Jozef-bejaardenhuis.

De tuinmanswoning.

De Slag om Alphen

Op 21 oktober 1425 en 30 april 1426 vonden er twee veldslagen plaats bij Alphen (Gouwsluis) tussen de Hoeken (kozen partij voor Jacoba van Beieren) en de Kabeljauwen (waren voor haar oom Jan van Beieren).

De Kabeljauwen hadden een houten fort bij Gouwsluis gebouwd, een strategisch punt op de kruising van de Gouwe en de Rijn. De plaatselijke bevolking moest niet veel hebben van de Kabeljauwen en kwam de Hoeken te hulp. Met hun hulp won Jacoba de veldslag.

Het jaar daarop was ze Haarlem aan het belegeren toen haar oom een leger met 800 Vlaamse huurlingen op haar afstuurde. Ze brak het beleg bij Haarlem af en bij Gouwsluis kwam het tot een veldslag, want ze wilde graag dat strategische punt behouden. Jacoba won, mede dankzij de inzet van lokale boogschutters.

De Slag bij Azincourt, maar misschien zag het er bij Gouwsluis ook wel zo uit.

Alphen in de vroeg-moderne tijd

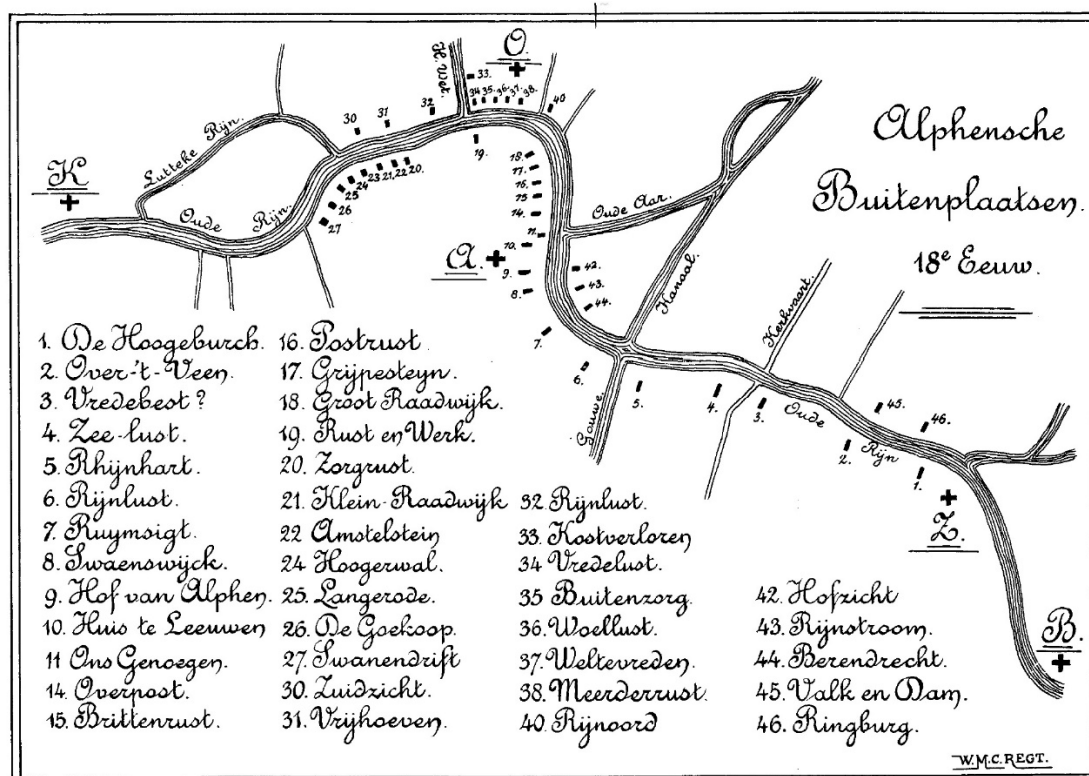
Alphen bleef een dorp. Delen die nu bij Alphen horen, waren toen aparte dorpen: Hoorn, Oudshoorn, Aarlanderveen, Gouwsluis. De Alphenaren leefden van de landbouw, kaas maken, turfwinning, visserij. De dichtstbijzijnde steden waren Leiden, Woerden en Gouda. Steden werden in de 16^e-17^e eeuw steeds belangrijker, de burgers kregen meer geld en

macht. Leiden was in de 17^e eeuw, dankzij de lakenproductie, de een-na-grootste stad van Nederland met 70.000 inwoners (Amsterdam was de grootste).

De stad was een veilige basis voor de burgers. Hier werd gehandeld en geld verdiend. Rijke burgers regelden onderling het bestuur van de steden. Maar in de zomer was het leven in de stad geen pretje. Door de warmte gingen de grachten, die vaak dienden als open riolen, geweldig stinken en nam de kans op ziektes toe: diarree, dysenterie, cholera, geelzucht. Daarom wilden welgestelde mensen in de zomer de stad uit. Zij verhuisden dan naar hun buitenplaatsen: meer of minder luxe (al naar gelang hun rijkdom) huizen op het platteland, vaak langs rivieren zoals de Oude Rijn, met moes- en siertuinen, boomgaarden, paardenstallen, theekoepels, vaak met landbouwgrond en een boerderij. Want behalve fijne zomerhuizen waren buitenplaatsen vaak ook praktische investeringen die iets moesten opbrengen in de vorm van pacht, arbeidskrachten en/of voedsel.

Buitenplaatsen langs de Oude Rijn

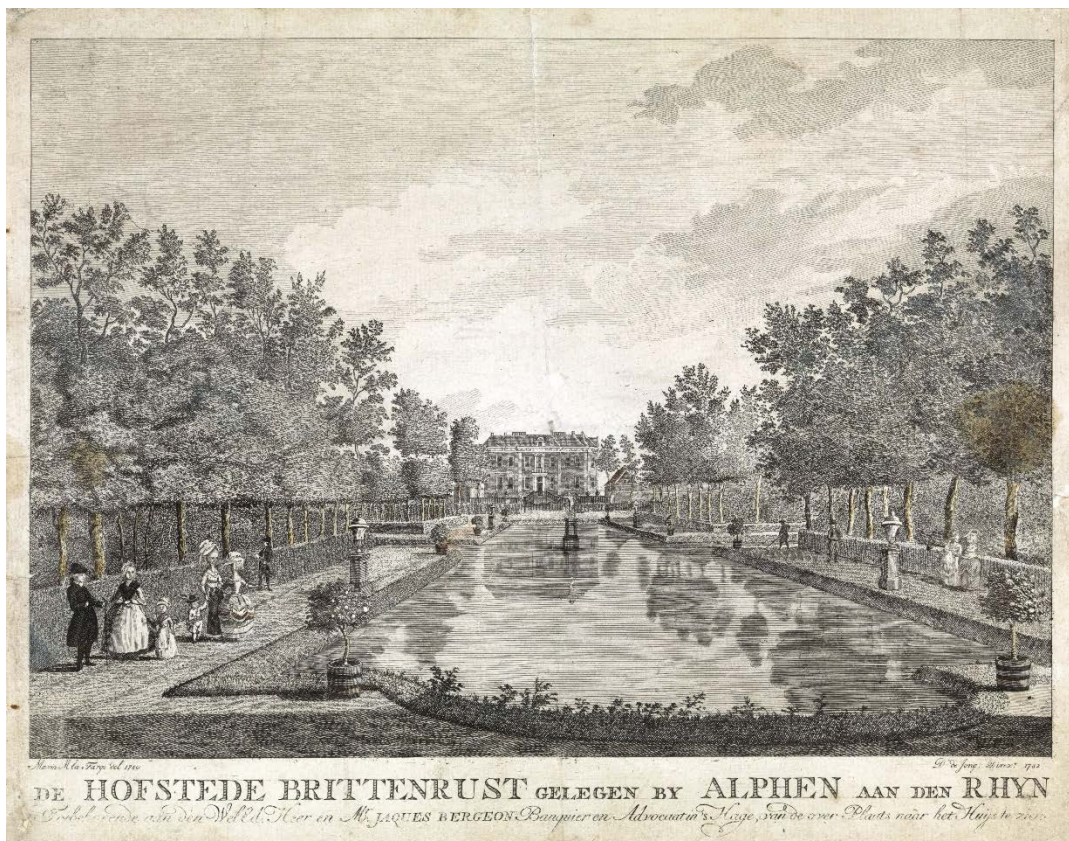
Langs de Oude Rijn, tussen Leiden en Alphen, lagen in de 17^e-19^e eeuw zeker 87 buitenplaatsen. Rond Alphen alleen al waren er minstens 46. Ze waren niet allemaal even luxe. Sommige bestonden enkel uit een boerderij met een 'heerevoorhuis', een deftig voorhuis aan de boerderij waar de stadse familie in de zomer kon verblijven. Vaak was er een apart 'heerehuys' naast een boerderij. De meest luxe buitenplaatsen hadden monumentale buitenhuizen, prachtige siertuinen met theekoepels, fonteinen, bijgebouwen, parken en soms zelfs dierentuinen. Voorbeelden hiervan zijn Brittenrust en Rijnoord. Brittenrust lag iets voorbij de Julianabrug, Rijnoord waar nu het Alrijne ziekenhuis staat. De eigenaren van de buitenplaatsen kwamen uit steden als Leiden, Gouda, Amsterdam, Utrecht, Rotterdam, Woerden, Dordrecht.

Buitenplaatsen rond Alphen aan den Rijn.

Brittenrust, gezien vanaf de Rijn.

De tuin van Brittenrust.

Landhuis/kasteel Berendrecht, gebouwd in 1645.

De (nagemaakte) toegangspoort van Berendrecht staat op z'n oorspronkelijke plek aan de Paltrokmolen. De gevelsteen is de echte originele. De gracht is weer uitgegraven en de muren zijn een stukje opgemetseld om de contouren van het kasteel aan te geven.

Tuinontwerp van Rijnoord.

Om een indruk te geven van de luxe volgt hier een beschrijving van buitenplaats Rijnoord: *'Het Hof gold destijds als een van de mooiste bezittingen langs de Oude Rijn. Het had twee verdiepingen en daarboven een zolder.*

In 1837 wordt het goed omschreven als:

Buitenhuis, tuinmanshuis, stal en koetshuis.

Het hele bezit omvatte ruim 23 morgen land, dat is ongeveer 20 hectare; het strekte zich uit van de Lage Rijndijk tot aan de Ringvaart van de Vierambachtspolder en van de Oude Herenweg tot aan de Molenvliet of Vaarsloot, die van de Heul tot de Ridderbuurt liep. In de welaangelegde tuin lagen fraaie wandelpaden, een wijnberg met grotwerk, een uitgestrekt bos, een hertenkamp, volières met de prachtigste vogelsoorten, twee

watervallen, vier eilandjes, visrijke vijvers, een orangerie en talrijke tuinhuisjes naast een uitgebreide moestuin.'

En hier is een beschrijving van Brittenrust uit een verkoopadvertentie uit 1778:

'De hofstad en buitenplaats Brittenrust, gelegen onder Alphen, aan de Rijn, groot ca. 14 morgen land met herenhuis, stalling, koetshuis, orangerie, schuithuis, koepel, menagerie of wildbaan, hokken, duivenhuizen of tillen, schuren, vishouders of bunnen, viswaters en visrijke vijvers, schuiten, pramen, beelden, vazen, tuin sieraden, orangebomen en andere met hun tobben, bakken en potten, banken en tuinstoelen met al de tuin- en buiten gereedschappen, broeibakken, ramen, trekkassen en al wat tot de broeierij behoort, voorts nog het chitse behangsel en dito gordijnen in de zijkamer van het herenhuis met de witte zongordijnen of vallen van linnen tegen de glazen, als ook de houten groene zonnevallen van buiten met gordijnen in de koepel, trapkleden met al hun koperen roeden en ogen, verder al hetgene dat aard- en nagelvast is, met de spiegels en schilderijen, in de schoorsteen en penanten en boven de deuren. Onder de koop zijn niet begrepen enige andere meubelen, linnen, klederen, wijnen en porceleinen, maar wel de plaats over de rijweg met al zijn toebehoren, ijskelder, hekken, bruggen, hakhout en ander geboomte met al zijn vreemde gewassen, fijne en andere vruchtbomen, moesgroenten en aardvruchten, met het daarbij behorende bosje, weiland en hooiberg, viswant en andere netten, voorts nog het geboomte rondom het viswater en op de rijweg voor de hofstede.' De koopsom bedraagt 30.000 gulden.

Ook Rijnstroom was een buitenplaats, wel iets minder luxe: *‘een huis met schuur en erf. Achter het huis lag een boomgaard omgeven door een bos, aangeduid als een lustplaats. In het bos bevond zich een water als lustplaats ofwel een vijver. Ten noorden van de boomgaard lag nog een tuin, waarschijnlijk een moestuin. Het geheel werd omgeven door weilanden’.*

Een beschrijving van Berendrecht uit 1746: *‘Een gebouw dat romdsom in zijne graften staat, is sterk en wel doortimmerd. Over de graft, die zeer breed is, treed men met een brug en door een groote poort op de plaats, van welk men voorts, door een onderdeur in het huis kan komen. Tot den voornaamste ingang komt men langs blaue steenen trappen, ter wederzijde van een verheven stoep met ijzeren leuning, alwaar men door een groote ruime deur in 't huis treedt, 't welk met schoone en gemakkelijke vertrekken voorzien is. Aan iedere zijde van het huis staat een toren, doch waarvan eene maar is opgetrokken’.*

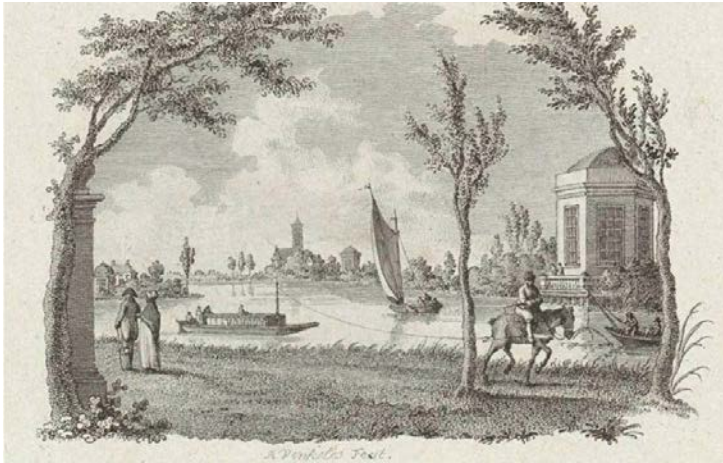

Buitenplaats Rijnstroom, vanaf eind 19^e eeuw in gebruik als kindertehuis door de Marthastichting.

Het leven op een buitenplaats

Buitenplaatsen werden doorgaans alleen in de zomer bewoond door de rijke families. Zij verhuisden aan het begin van de zomer met hun huisraad, kleding, meubels, schilderijen, tapijten en biljarttafels van de stad naar het platteland. Dankzij de uitvinding van de trekschuit in de 17^e eeuw ging dat redelijk makkelijk. Buitenplaatsen lagen vaak langs rivieren, omdat vervoer over het water in die tijd vaak belangrijker was dan vervoer over de weg. Al was de weg over de Rijndijk van Leiden naar Alphen en verder ook een goede verbinding.

Het buitenhuis moest gemakkelijk te bereiken zijn, zodat de heer des huizes relatief snel per koets of (trek)schuit voor zaken naar de stad kon terugkeren. Vanuit Amsterdam was het ca. 5 uur varen met de trekschuit naar Alphen, vanuit Rotterdam ca. 4 uur en vanuit Utrecht ca. 7 uur (een trekschuit ging ca. 7 km per uur).

Trekshuit.

De buitenplaats functioneerde niet zonder personeel, gemiddeld zo'n zes tot acht bedienden: koetsier, kok, linnenmeid, dienstbodes en voor de kinderen een kindermid of gouvernante. Zij reisden vooruit om het huis te luchten, schoon te maken en verder voor te bereiden op de komst van de familie. Voor de tuin moest het hele jaar worden gezorgd, dus was de tuinman permanent aanwezig op de buitenplaats.

Op de buitenplaats heerste het goede leven: diners, picknicks, feesten en theepartijtjes met vrienden en familie die kwamen logeren, je kon op jacht, paardrijden, boottochtjes houden op de rivier, wandelen in de prachtige tuinen, spelletjes doen, muziek maken, lezen of beroemde kunstenaars uitnodigen om de boel op te fleuren.

Op het menu stonden seizoensproducten uit eigen tuin, want behalve siertuinen hadden buitenplaatsen doorgaans ook moestuinen, boomgaarden en, bij hele deftige, een orangerie of kas waar bijzondere groente- en fruitsoorten verbouwd konden worden.

EEN BUITENPLAATS AAN DE VECHT ± 1740

© 2004 Erfgoedhuis Utrecht / Museum Maarssen

Buitenplaatsen werden geassocieerd met gezondheid: schone, frisse lucht, gezond eten uit eigen tuin, mooi uitzicht.

Aan het einde van de zomer verhuisde de familie met haar hele hebben en houden terug naar de stad. Buitenhuizen waren niet gebouwd op bewoning in de winter, veel te koud. Het huis werd dan vrijwel leeg afgesloten en wachtte tot de familie het jaar daarop terug zou komen.

Het einde van de buitenplaatsen

Eind 18^e eeuw ging het bergafwaarts met de Nederlandse steden. Ze groeiden niet meer, de Leidse textiel was ingestort, het ging in de steden economisch slechter en er trokken meer mensen naar het platteland. De boeren langs de Oude Rijn werden juist welvarender, omdat hun kaas en zuivel belangrijke exportproducten werden.

Langs de Rijn verschenen steeds meer fabriekjes: pannenbakkerijen waar van lokale klei bakstenen en dakpannen werden gebakken, kalkbranderijen en andere fabrieken. Daar werd de lucht niet schoner van en het uitzicht niet mooier.

Veel buitenplaatsen werden verkocht. Soms aan de pachtboeren die daar nu rijk genoeg voor waren. Zij hadden alleen niks aan een deftig landhuis en dure siertuinen, dus die werden met de grond gelijk gemaakt en het land in gebruik genomen als landbouwgrond. Soms werden buitenplaatsen ook verkocht om de kleigrond eronder af te graven voor de pannenbakkerijen. De klei was vaak meer waard dan het slijke landgoed! Bovendien viel er geld te verdienen met 2e-hands bouwmaterialen en grondspeculatie. Dat begon al in 1767, toen de broers Barend en Daniel Vergunst het buiten Berendrecht bij Aarlanderveen opkochten voor 16.000 gulden om het vervolgens te slopen en de grond te verkopen als kleigrond om 'uit te bakken'.

Rijnoord kwam ook treurig aan zijn einde: in het prachtige park stonden vele hoge bomen. De poldermeesters eisten dat de fraaie bomen in het park zouden worden omgehakt. De watermolen aan de Molenvliet had windrecht. Mevrouw Van Poeliën, de eigenaresse, vond dit verschrikkelijk. Zij deed een voorstel aan de gemeente dat de buitenplaats gratis aan de gemeente zou worden afgestaan, mits alles in ongeschonden staat zou worden onderhouden. Het voorstel aan de gemeente werd afgewezen en mevrouw Van Poeliën werd boos. Zij liet alles met de grond gelijk maken en vertrok naar Dordrecht waar zij vóór 1845 overleden is. Alle zeldzame dieren uit de menagerie werden verkocht, zoals *'getijgerde herten en rheeën en de blauwe Zuid-Amerikaansche struisvogel met den witten kop en hals'*.

De geschiedenis van Brittenrust eindigde als volgt: na diverse overervingen en verkopen kwam het in handen van mensen, die er niets meer mee hadden en Brittenrust verpauperde meer en meer. Er gingen zelfs geruchten dat het er spookte. De laatste eigenaar liet het huis in 1802 liet slopen.

Het haventje aan de Arubastraat/Bonairestraat herinnert nog aan de vijver van het park van Brittenrust.

Buitenplaats Rijnstroom werd in 1895 aangekocht door de Marthastichting om er een kindertehuis van te maken voor onverzorgde kinderen. De tuin werd ingericht als park in Engelse landschapsstijl, de boomgaard bleef behouden. Het oude buitenhuis werd in 1923 afgebroken; erachter werd een nieuwe directeurswoning gebouwd. De Rijnbode van 24 december 1924 zegt er het volgende over: *'De Martha-Stichting heeft het gebouw dat zoo zoetjesaan in deplorabelen toestand verkeerde niet meer noodig en het moest opgeruimd worden. Men behoeft er geen bedroefd gezicht bij te zetten, het voorname huis van weleer was onfraai overblijfsel geworden met scheefgezakte balcon en verschilferde muren.....'*

In het park en het naastgelegen perceel werden diverse bijgebouwen gezet, zoals een meisjeshuis (het Emmahuis), een badhuis, een kerk en een school. Het complex is voor een belangrijk deel bewaard gebleven en kreeg de naam Park Rijnstroom. Het park met de grote vijver in het midden is in stand gebleven. De pastorie, eertijds de woning van de predikant-directeur, is nog steeds als woning in gebruik. Het voormalige kerkgebouw huisvest op dit moment het Parktheater. Het schoolgebouw wordt gebruikt door Cultuurcentrum Parkvilla en het Emmahuis is nu een appartementencomplex.

Aan het einde van de 19^e eeuw zijn veel buitenplaatsen al verdwenen. Rond 1940 zijn er van de vele tientallen buitenplaatsen die ooit langs de Oude Rijn lagen nog maar 9 bewoond.